

JUHÁSZ GYULA

A nagyhatalmak háborús propagandája és Magyarország

Ma már kellő számban állnak rendelkezésünkre olyan elsődleges források, amelyek lehetővé teszik Magyarország nemzetközi helyzetének, s ezen belül a Magyarországra irányuló háborús propagandának beható vizsgálatát a második világháború idején.

Nyilvánvaló, hogy mind a tengelyhatalmak, mind az antifasiszta koalíció hatalmainak háború alatti propagandája Magyarország vonatkozásában is, szorosan összefüggött a háborús célokkal: a tengelyhatalmak igyekeztek Magyarországot a velük való szoros szövetségre bírni és ebben a szövetségben megtartani; az antifasiszta koalíció hatalmai pedig elszakítani, s ha lehet, szembeállítani a tengelyhatalmakkal. Ezen belül azonban igen jelentős különbségek voltak az egyes hatalmak propagandájában, s igen jelentős változások a háború különböző periódusaiban. Ez a háború menetében bekövetkezett változásokkal, az egyes hatalmak konkrét háborús céljaival, s ennek megfelelő taktikával magyarázható, valamint Magyarország külpolitikájával, amely nem mindig fedte, vagy csak részben fedte nemzetközi helyzetét. A háború egyes periódusaiban – a hasonló helyzetű országokhoz képest – feltűnően nagy volt a disszonancia, amelynek okait, mint azt már több munkámban kimutattam, a magyar ellenforradalmi rendszer hatalmi struktúrájában, belpolitikai helyzetében kell keresnünk.

S ez ad részben magyarázatot a Magyarországra irányuló háborús propaganda egyik érdekes vonására. Arra, hogy a háborús kormányokkal szemben álló, egyfelől szélsőjobboldali, másfelől demokrata-baloldali elemek erősítését, befolyásolását célzó propaganda, gyökeresen különböző célok szolgálatában, néha ugyanazokat az elemeket tartalmazta a szövetségeseknél, mint a tengelyhatalmaknál. Nevezetesen a magyar földbirtokviszonyok és szegényparasztság helyzetének kritikáját, a nemzetiségi politika bírálatát.

A fentieket előrebocsátva előadásomban az egyes hatalmak Magyarország felé irányuló propagandáját külön-külön, de az ország nemzetközi helyzetében bekövetkezett változások, külpolitikájának különböző periódusai szerint kívánom tárgyalni. Ezek a periódusok nem esnek szükségszerűen egybe a háború nagy fordulópontjaival, de azokból fakadtak, vagy az azokból fakadó folyamatokhoz kapcsolódtak.

I. A háború közvetlen előzményeitől Magyarország csatlakozásáig a háromhatalmi egyezményhez 1939–1940.

Ebben az időszakban a magyar külpolitika fő törekvése volt a területi revízió megvalósítása – elsősorban Romániával szemben – úgy, hogy az ne vezessen Magyarországra háborúba lépéséhez Németország oldalán, vagy oly mérvű elkötelezettséghez,

amely szakítást eredményezne a nyugati hatalmakkal. Ennek a periódusnak állomásai voltak: a német–lengyel háború előkészítése és kirobbantása; a furcsa háború; a második bécsi döntés; Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez. Nemzetközi helyzetünket behatároló tényezők: a Lengyelország ellen indított támadást megelőzően, illetve azt követően a szovjet–német meg nem támadási szerződés megkötése, ezzel a Szovjetunió ideiglenes kívülmaradása a háborúból és a nyugati hatalmak hadbalépése; a német hadsereg nyugati hadjárata és győzelmei; az Anglia elleni invázió elmaradása, a Szovjetunió elleni háború előkészítésének megkezdése és ezzel összefüggésben Németország délkelet-európai szövetségi rendszerének kiépítése.

Németország háborús céljaival összhangban 1939 nyarától igyekezett mind szorosabban magához láncolni Magyarországot is, amely központi fekvése miatt az egész Balkán-politikájának centrumát képezte. Ennek érdekében azonban sem külpolitikai gyakorlatában, sem a propagandában nem használhatta fel egyértelműen a magyar revíziós törekvéseket.

A fasiszta Németország hatalmi törekvései nemcsak a német segítséggel 1939 márciusában önállóvá lett Szlovákiával szembeni további revíziót vették le a napirendről. A német hadigépezet ellátása román nyersolajjal arra készítette Hitlert, hogy Romániát is tengelybarát politikára ösztönözze. Ezért, míg egyfelől a németek belpolitikailag azzal agitáltak, hogy Erdély visszaszerzése csakis az ő segítségükkel volna lehetséges, másfelől a hatalmi nyomás változatos eszközeit is igénybe véve igyekeztek rábírní a magyar kormányt arra, hogy normalizálja viszonyát Romániával.

Az agitáció fő formája a legkülönbözőbb eszközök révén elsősorban az volt, hogy a magyar revíziós igényeket csak az egyértelmű, fenntartás nélküli németbarát politikával lehet elérni. S mivel – mint arra már utaltunk – a Teleki-kormánynak voltak fenntartásai, erőteljesen támogatták pénzzel, propagandaanyagokkal a magyarországi szélsőjobboldali ellenzékét, valamint a magyarországi német kisebbség éppen megalakuló náci szervezetét, a Volksbundot.

Erdmannsdorff budapesti német követ egy 1939. május 25-én kelt jelentésében írta: „Az itteni közvéleményben nagy feltűnést keltett egy röpirat, melyet sok újság kiadó-hivatala, sok budapesti és vidéki választó a legutóbbi napokban postán kapott meg Charlottenburgból, Stuttgartból és Münchenből, a feladó, a szerző és a nyomda megjelölése nélkül. Ez a »zöldkönyv«, amint itt általánosan nevezik, 32 oldalon a jelenleg fegyházbüntetését töltő Szálasi Ferenc, a hungaristák vezérének arcképén kívül a mozgalom rövidre fogott történetét tartalmazza, továbbá éles támadásokat a magyar intézmények és vezető politikusok... ellen, valamint a nyilaskeresztesek céljainak magasztalását és jelöltjeik ajánlását a jelenlegi választási küzdelemben...»

Általánosan az a vélemény, hogy az ehhez szükséges anyagi eszközök Németországból származnak. A külügyminiszter állandó helyettese azt mondta nekem, a magyar kormány előtt jól ismeretes, hogy a nyilaskeresztesek nemrég pénzt kaptak külföldről. Az összegek olyan jelentősek voltak, hogy felvásárlásokkal felverték a pengő zürichi árfolyamát.”¹

Közvetlenül Lengyelország megtámadása előtt és után a szélsőjobboldal nyílt támogatása, a kormány politikájával szembeni propaganda átmenetileg csökkent. Amikor

¹ A Wilhelmstrasse és Magyarország. Bp., 1968. 214. sz. irat.

azonban a Teleki-kormány visszautasította a németek átvonulási kérését, majd amikor befogadta a lengyel menekültek nagy tömegét, ugyanakkor pedig nem tett eleget teljesen a német gazdasági követeléseknek, ez a kritika újból felerősödött. Most elsősorban a magyarországi társadalmi viszonyokat bírálták, „feudális” jellegű nagybirtokrendszerről beszéltek, s az agrárnépesség nyomoráról, mindezt természetesen egybemosva a zsidókérdéssel, a zsidótörvényekkel szembeni elégedetlenségük hangoztatásával, ismét felerősödött a bírálat a magyar kormány nemzetiségi politikájával szemben. Elsősorban természetesen a német nemzetiségről volt szó.

Horthy 1939. november 3-án végül is levelet írt Hitlernek, amelyben többek között hangsúlyozta: „Hazugság, hogy a magyarok elnyomták az itt élő nemzetiségeket . . . A német települések évszázadok óta németül beszélnek, előrehaladásukban nem tesznek velük különbséget.”²

Más-más törekvésből fakadóan ugyan, de a furcsa háború idején Olaszország éppúgy, mint Németország a délkelet-európai nyugalmi helyzet fenntartására törekedett, ennek megfelelően a sajtóban sem kaptak teret a magyar revízióval kapcsolatos témák. Amikor a magyar követ Berlinben interveniált 1940. februárjában emiatt, Braun von Stumm sajtóelőadó Woerman utasítására kijelentette, hogy a délkelet-európai béke fenntartása ma Németországnak annyira létérdeke, „. . . hogy még csak hozzányúlni sem akarnak olyan témához, amely akár csak közvetve is, délkelet-európai konfliktus lehetőségére utal, s amelynek diszkutálása ilyen konfliktus létrejöttét elősegítheti. Ezen a német állásfoglaláson nem változtat az sem, ha Magyarországon ezt a német magatartást félreértik, s nyomában elkedvetlenedés támad.”³

1940 tavaszán német biztatásra ismét fellendült a szélsőjobboldali agitáció, követe a kormány egyértelmű németbarát politikáját. Ebbe a Volksbund vezetési is bekapcsolódtak. Basch hangoztatta, Berlinben nyíltan beszélnek arról, hogy Magyarország esetleg német védelem alá kerülhet, ami azonban semmiképpen nem akarja a gazdasági konszolidációt érinteni, hiszen ennek hasznát elsősorban Németország látja.⁴

1940. június 7-én Habay és Vágó nyilas képviselők benyújtották a parlamentben a német sugalmazásra készített, fasiszta demagógiával átítatott hírhedt nemzetiségi törvényjavaslatokat. A német sajtó teljes terjedelemben közölte és feltűnő cikkekben méltatta a tervezetet.

Alighogy a kormány visszavetette a szélsőjobboldal rohamát, került napirendre az erdélyi kérdés, összefüggésben Besszarábia és Észak-Bukovina Szovjetunióhoz való csatolásával, ami végül is a második bécsi döntéshez, Erdély megosztásához vezetett. A második bécsi döntés után minden korábbinál hevesebb volt Magyarországnak mint a „legkonzervatívabb és legfeudálisabb” államnak a bírálata, a szélsőjobboldal német biztatásra meginduló rohama a kormánypolitika ellen, ami most a német propagandában és a sokféle árnyalatú szélsőjobboldal agitációjában a „hála” motívummal párosult, ti., hogy Magyar-

² Uo. 283. sz. irat, valamint Akten zur deutschen auswärtigen Politik. Serie D. Band VIII. 328. sz. irat.

³ Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához (DIMK) 1939–1945. IV. köt. Bp., 1962. 527. sz. irat.

⁴ Saly Dezső: Szigorúan bizalmas. Bp., 1945. 163–164.

ország a németeknek körszönheti Észak-Erdély visszaszerzését, ezért hálával tartozik, s ha pedig valamilyen német követelésnek vonakodott eleget tenni, a „hálátlanság” vádja mindig napirendre került. Ez a hála sok mindenben kifejezésre kellett, hogy jusson 1940 őszen: legfontosabb mozzanata Magyarország csatlakozása volt a háromhatalmi egyezményhez, s ezzel szövetségi elkötelezettsége a tengelyhatalmakhoz.

Nem sokkal az egyezmény aláírása után Ribbentrop javaslatot tett egy kifejezetten a sajtópropagandára és irodalomra vonatkozó titkos kiegészítő záradék elfogadására. Ebben a szerződő felek kinyilvánították volna hajlandóságukat, hogy egyikük sem járul hozzá olyan cselekményekhez vagy publikációhoz, amely káros a másik félre, vagy amely ellen a másik fél tiltakozik. A megállapodás lehetővé tette volna, hogy a budapesti német követség egy külön megbízott működjön a magyar sajtó ellenőrzésére.

A pótjegyzőkönyvet a magyar kormány eredeti formájában nem fogadta el. S módosított változata is csak Magyarország háborúba lépése után, már a Bárdossy-kormány idején került tető alá. Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez új fejezetet nyitott a német–magyar viszonyban, s ez hosszabb ideig a Magyarországra irányuló német propagandában is változásokat eredményezett.

Olaszország politikája Magyarországgal kapcsolatban, s megfelelő áttételekkel az ehhez igazodó propagandája bizonyos mértékig különbözött a német propagandától, s ez a különbség lényegesen erősebb volt 1940 májusa, Olaszország hadbalépése előtt, mint után. Ez a különbség, amellet, hogy olasz részről a magyar belpolitikát befolyásolni kívánó propagandáról és agitációról nem beszélhetünk, elsősorban Olaszország Balkánpolitikájából fakadt, s abból, hogy a Szovjetunióval szembeni magatartását nem változtatta meg a német–szovjet megneemtámadási egyezmény után sem.

1939 őszen az olasz kormány arra számítva, hogy Olaszország mint „nem hadviselő fél” növelheti befolyását a német fenyegetés súlya alatt tengelybarát politikát folytató országokban, a semleges délkelet-európai és Balkán-államok blokkjának létrehozását tervezgette, amelyben a vezető szerepet természetesen, mint földközi-tengeri nagyhatalom, Olaszország játszotta volna. Ez a törekvés pedig bizonyos mértékig háttérbe szorította az olasz–magyar érdekközösség hangoztatását, vagy legalábbis hangsúlyozását, különösen román–magyar relációban. Olaszország ugyanis arra az esetre, ha Besszarábia miatt szovjet–román konfliktus támadna, segítséget ígért Romániának.

Amíg tehát a Szovjetunióval kapcsolatos magatartás kérdésében fennállott német–olasz nézeteltérésekből fakadó olasz antibolsevista propagandát *általánosságban* helyesléssel fogadták Magyarországon, mert a magyar kormány sem kívánt változtatni még jó ideig szovjetellenes álláspontján, addig a román–szovjet viszonytal összefüggő *konkrét* olasz álláspont nem talált szíves fogadtatásra Budapesten. Éppúgy nem, mint a Jugoszláviával szembeni intranzigens olasz magatartás, mert a magyar kormány a háború kirobbanása után a jugoszláv–magyar közeledés politikáját képviselte. Egyrészt szerepet játszott ebben a német hatalmi túlsúly elleni védekezés gondolata, másrészt a Románia izolálására való törekvés.

1940 júniusa, Olaszország hadbalépése után a Magyarországgal kapcsolatos olasz propaganda egyre inkább összhangba került a német irányvonallal, ha volt is a hangnemben, s a hangsúlyokban különbség. 1940. október 23-án Horthy levelet írt a Ducénak, amelyben keserűen panaszkodott „Olaszország érzelmeinek megváltozásáról”, mert több olyan jelenséget észlelt, amely azt az érzést keltette benne, hogy Mussoliniiben valami

„megingatta azt a szimpátiát, amely több mint egy évtizeden át a magyar külpolitika féltve őrzött és legbecesebb alappillére volt”⁵.

A *Szovjetunió*. A második világháború kirobbanása után – összefüggésben a német–szovjet megnemtomádási szerződéssel – lényeges változás következett be a Szovjetunió magatartásában Magyarország iránt. Mindenekelőtt a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok rendezése került napirendre már 1939 augusztusában, amelyet ugyan ez év februárjában a szovjet kormány felfüggesztett, amikor Magyarország csatlakozott az antikomintern paktumhoz, azzal az indoklással, hogy a csatlakozással Magyarország jelentős mértékben elveszítette önállóságát, ezért a szovjet kormány feleslegesnek tartja a közvetlen diplomáciai érintkezést.

Az új szovjet álláspont először 1939. szeptember második felében jutott kifejezésre, amikor az első világháború után Lengyelországhoz tartozó Nyugat-Ukrajnába és Nyugat-Belorusziába bevonuló Vörös Hadsereg alakulatai elérték a magyar határt. A szovjet kormány ez alkalommal ugyanis üzenetet intézett a magyar kormányhoz, amelyben közölte, hogy a Szovjetunió tiszteletben tartja Magyarország határait, és békében kíván élni összes szomszédaival. Amikor Kristóffy József, az új moszkvai magyar követ szeptember 27-én átadta megbízólevelét, Kalinyin, a Legfelsőbb Tanács elnöke hangsúlyozta, hogy a két ország között nincsenek érdekellentétek, s hogy a Szovjetunió fejleszteni kívánja Magyarországgal a politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat. Ez a szándék számos mozzanatban kifejezésre jutott az elkövetkezendő másfél esztendőben. 1940 nyarán több alkalommal hangoztatta, hogy Erdéllyel kapcsolatban bizonyos magyar területi követeléseket jogosnak tart, egy esetleges békekonferencián azokat jogilag támogatja. Igen kedvező feltételeket kínált kereskedelmi egyezmények megkötésére is.

Ezeket a lehetőségeket – amelyek egyben a német nyomás ellensúlyozását is elősegítették volna – a magyar kormány nem aknáztta ki megfelelően, részben belpolitikai okok miatt, részben azért, mert a két évtizedes beidegzettség ébren tartotta az ellenforradalmi rendszer külpolitikai vezetésének azt a meggyőződését, hogy a szovjetellenes magatartást vagy a Szovjetunióval szembeni merevséget az angolok mindig honorálni fogják.

Magyar részről ebben változás a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás után következett be, amikor is Teleki értesült a Szovjetunió elleni német támadás előkészületeiről, ami valószínűsítette számára a nyugati hatalmak és a Szovjetunió koalíciójának létrejöttét. Ekkor kezdett foglalkozni a Szovjetunióval kötendő megnemtomádási egyezmény gondolatával, s azt előkészítendő a szovjet–magyar kapcsolatok javításának szándékával, amely a szovjet kormány részéről már 1939 óta megmutatkozott. Ennek az időszaknak a legnagyobb hatású akciója a cári hadsereg által zsákmányolt 1848-as zászlók visszaadása volt. A zászlók átadására ünnepélyes formában került sor Budapesten 1941 márciusában. További lépés volt az 1940 őszén kötött kereskedelmi egyezmény folyamánként a Szovjetunió részvétele a Budapesti Nemzetközi Vásáron. Ezeknek az akcióknak propagandahatása igen jelentős volt: kézzelfogható bizonyítékát jelentették a Szovjetunió békés szándékának.

Nagybritannia 1941. április 6-ig diplomáciai kapcsolatokat tartott fenn Magyarországgal, és csak az év végén állt be a hadiállapot a két ország között. Mindez termé-

⁵OL Küm. res. pol. 1940-23.

szetesen nem jelentette azt, hogy Magyarországot a brit háborús propaganda 1939 és 1941 között figyelmen kívül hagyta volna. A Magyarországgal kapcsolatos brit magatartást ebben az időszakban alapvetően két tényező határozta meg. Az egyik az a következtetés, amelyet a Foreign Office már 1938 nyarán levont a német–magyar kapcsolatokról, s amelyet a budapesti követ 1938 májusában így fogalmazott meg: „Magyarország elveszett számunkra.” Sir Orme Sargent pedig ezt írta egy belső feljegyzésben: „Bizonyos vagyok benne, hogy nagyon sok szerencsétlen magyar van, aki azt szeretné, ha Nagybritannia védené meg attól, hogy Németország »elnyelje« őket, s akik azt remélik, hogy ez megvalósítható Nagybritannia gazdasági közbelépésével. De minden múltbeli tapasztalatunk és jelenlegi összes bizonyítékaink azt mutatják, hogy Magyarország nem tud Németországtól függetlenné válni egy olyan gazdasági akció révén, amelyet mi nyújthatunk. Még ha fel is tudnánk vásárolni Magyarország egész búzatermését, nem garantálhatnánk, hogy a német politikai nyomás és hatalmi vonzás nem folytatódna ugyanúgy, mint azelőtt. Vannak más országok, ahol a brit érdekek feltétlenül sokkal fontosabbak, s zúzá válnak még inkább pozícióik megerősítése révén, ilyen első sorban Görögország s talán Románia is. Éppen ezért nem szabad hagynunk magunkat rábeszélni, hogy pazaroljuk energiánkat és pénzünket, megpróbálva megmenteni olyan országokat, mint Magyarország, ahol a játszma már eldőlt.”⁶

Ez az alapállás határozta meg Anglia általános magatartását, következésképp propagandáját is. Vagyis a hangsúly mindig azon volt, hogy bár Londonban ismerik Magyarországot különleges helyzetét, és értik külpolitikájának beállítottóságát, de háború esetén sorsát az fogja meghatározni, hogy melyik táborhoz tartozik. „Aki a békebontók, a támadók, politikai gangsterek, a szószegők mellé áll – mondta Churchill 1939 júliusában a magyar követnek –, velük hasonló sorsban fog osztozni.” S ezen nem változtat a magyarok iránt érzett minden emberi rokonszenve sem.⁷ Ennek megfelelően 1941-ig a brit politikát befolyásoló másik tényező az volt, hogy Magyarország nem lépett be a háborúba Németország oldalán. Ez azonban csak akkor és annyiban vezetett angol részről némi enyhüléshez, amennyiben és amikor a magyar kormány részéről a német barátság vonatkozásában fenntartásokat lehetett tapasztalni, vagy a német követelésekkel szemben ellenállást tanúsított, bár ez sohasem érte el az aktív támogatás fokát, még csak a jövőre vonatkozó ígéretnek formájában sem, hanem pusztán a kapcsolatok fenntartásában, a szakítás elkerülésében jutott kifejezésre. Okait Sir Orme Sargent 1940 februárjában így fogalmazta meg: „A háború kezdete óta mindvégig tudatában voltunk annak, hogy lehetetlen lenne olyan frontot létrehozni Délkelet-Európában, amelyhez Magyarország is hozzátartozna. Ezért sohasem vetődött fel, hogy garantáljuk Németországgal szemben ezt az országot, ahogyan tettük Romániával. Más szavakkal tudomásul vettük, hogy Magyarország a német szférába tartozik, és ezen nem fog változtatni semmi, amit mi *mondhatunk*.”⁸

Pedig Budapesten nagyon szerették volna, ha Londonban mondanának valamit a határok kérdésében, a csehszlovák–magyar határ és Erdély vonatkozásában. Ez azonban nem következett be. A turnu-severini tárgyalások és a bécsi tárgyalások idején határozat

⁶ Public Record Office. Foreign Office. 317. 22383/R 4984.

⁷ DIMK IV. köt. 229. sz. irat.

⁸ PRO. FO. 371/2447. Sargent feljegyzése 1940. február 22-én.

született arról, hogy a BBC adásain és a propaganda más eszközein keresztül Romániát a magyar követelésekkel szembeni ellenállásra biztatják. A bécsi döntés után Churchill miniszterelnök kijelentette: „Személy szerint én magam sohasem tartottam megfelelőnek azt a módot, ahogy Magyarországot a legutóbbi háború után kezelték. A háború kitörtésétől kezdve sohasem helyezkedtünk arra az álláspontra, hogy az egyes országok területi struktúráját nem lehet megváltoztatni. Másfelől viszont nem javasoljuk azoknak a területi változásoknak az elismerését, amelyek a háború során valósultak meg, kivéve, ha az érintett felek szabad hozzájárulásával és jóakaratával jött létre.”^{8/a}

Amikor Magyarország csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, a Foreign Office-ban végleg leszögezték: ha Magyarország idegen haderőt enged át területén olyan országba, amellyel Nagybritannia szövetséges viszonyban vagy barátságban van, megszakítanak a diplomáciai kapcsolatot, ha pedig egy ilyen állam elleni akcióban Magyarország katonailag részt venne, az casus bellit jelentene.

Ennek az álláspontnak az alapján a brit propaganda lényegében – ahogy Budapestben megfogalmazták – „a fenyegetés nyelvére” szorítkozott, s ezzel próbálta a magyar kormányzatot visszatartani a németeknek tett további engedményektől. Nem differenciált, s nem sokat tett azért, hogy a magyarországi demokratikus, antifasiszta ellenzéki erők törekvéseit erősítse, hogy megteremtse az együttműködés alapjait azokkal a politikai körökkel, amelyek a függetlenségi harcot az ország demokratikus átalakításának programjával kötötték össze. Ehhez persze a magyar demokratikus erők viszonylagos gyengesége is hozzájárult. Az angolok szemében a demokratikus ellenzék nem jelentett még politikai alternatívát a horthysta hatalmi elittel szemben.

II. A háromhatalmi egyezménytől a sztálingrádi csatáig 1940–1943.

Magyarország szerződéses csatlakozása a tengelyhatalmakhoz előrevetítette, hogy a Teleki-kormánynek egyre kevesebb esélye van a háborúból való kivülmaradásra, bár a szerződés formailag csak a szolidaritás szabadon választott kifejezésére kötelezte a magyar kormányt abban az esetben, ha a tengelyhatalmakat nem provokált támadás érné valamely, a háborúban még részt nem vevő állam részéről. Nyolc hónappal a szerződés aláírása után Magyarország bekapcsolódott a Szovjetunió elleni háborúba, miután részt vett Jugoszlávia megtámadásában. S alig egy év múlva hadiállapotba került Nagybritanniával és az Egyesült Államokkal is. A szovjet fronton kezdetben csak kisebb katonai erővel, majd egyre több megszálló hadosztállyal, 1942 nyarától pedig már a II. magyar hadsereggel vett részt.

Ebben a periódusban a Magyarországra irányuló propagandában természetszerűleg jelentős változások történtek. *Németország* részéről 1940 ősze és 1943 tavasza között megszűnt a belpolitikai viszonyok nyílt bírálata, s a szélsőjobboldali erők kormányellenes akcióinak támogatása, illetve kezdeményezése. Hitlerék számára mindaddig, amíg gazdasági és katonai igényeiket a magyar kormányok, ha vonakodva is, kielégítették, jobban megfeleltek Magyarország adott hatalmi viszonyai. Nem esett most már szó arról, hogy Magyarország a „legkonzervatívabb és legfeudálisabb” állam. Hitler a háború alatt bizal-

^{8/a}Uo. 26603/1033.

masai előtt több alkalommal beszélt Magyarország politikai és társadalmi berendezkedéséről. 1941 őszén kifejtette: a nagybirtokrendszer az egyedüli biztosíték arra, hogy Magyarország a német mezőgazdasági szükségleteket kielégítse, s ezért a magyarországi földbirtokrendszer fenntartása akkor is helyes, ha a földbirtokosok jó része konzervatív-legitimista, és idegenkedik a nemzetiszocialista szisztémától. Amíg a dolgok rendben mentek, a magyarországi parlamenti rendszer – amelyben legális demokrata és baloldali pártok is képviselve voltak – sem izgatta különösebben a hitleri kormányzatot. Úgy vélték, Magyarországon a parlamentarizmus viszonylag szilárd politikai bázist biztosít a valójában független végrehajtó hatalomnak.

A magyar politika és a közvélemény német befolyásolásának eszköztárába ebben a periódusban is beletartozott a területi revízió kérdése. A Jugoszlávia elleni támadás idején ez volt a döntő eszköz (a Bácska és a Bánát visszacsatolásának ígérete), amivel a magyar kormányzatot az akcióban való részvételre lehetett bírni, annak ellenére, hogy nem sokkal korábban aláírták a jugoszláv–magyar örök barátsági szerződést. A továbbiakban azonban a német kívánságok teljesítése fejében már nem csillogtatták meg újabb területek megszerzésének reményét, mivel a Magyarországgal szomszédos államok, Románia, Szlovákia, Horvátország mind Németország szövetségi rendszerébe tartoztak. 1941 tavaszától a hangsúly inkább a már megszerzett területek megtartásának feltételein volt.

A hitlerista háborús propaganda, amelynek középpontjában a „legyőzhetetlen német fegyverek” dicsőítése, a német hadsereg teljesítményének felmagasztalása állt, a sikerek időszakában igen erőteljes hatást váltott ki Magyarországon is. 1941 júniusától ez párosult a „bolsevizmus elleni keresztes háború” minden lehetséges eszközzel való meghirdetésével. A „kommunista veszély” hangoztatása, amelytől csak a német haderő mentheti meg Európát, a magyar uralkodó elitben s a magyar középosztály nagy részében talán nagyobb visszhangot váltott ki, mint más, a németekkel szövetséges országokban, éppen az ellenforradalmi rendszer előzményei miatt, amiatt, hogy Magyarországon már volt egyszer egy győztes proletárhatalom 1919-ben.

Az antibolsevista, szovjetellenes uszító propagandának konkrét célja a magyar hadsereg mind teljesebb felhasználása volt a szovjet fronton, s a magyar gazdaság egyre erőteljesebb alárendelése a német hadigépezet érdekeinek. Ehhez a befolyásolás minden eszközét igénybe vették. Kedvelt módszer volt a szomszédos országok, főleg Románia háborús teljesítményének dicsérete, az azzal való zsarolás, hogy a magyar vonakodás esetleg a románok katonai részvételének csökkenését eredményezhetné, amiért a felelőséget a magyaroknak kellene viselniük, annak hangsúlyozása, hogy a háború idejére a „testvérviszályt” fel kell függeszteni stb. Az eredmény nem maradt el. 1942 elején döntést született a második magyar hadsereg frontra küldéséről.

Ez az az idő (1941 vége), amikor Magyarország hadiállapotba került Angliával és az Egyesült Államokkal, de nem volt titok akkor sem, hogy ennek ellenére a nyugati hatalmakat a magyar közvélemény nagy része nem tekintette „ellenségnek”, s a magyar kormányzat sem sietett a hadiállapot tényét konkrét lépésekkel aktív ellenségeskedéssé tenni. Ezért a német propagandában egyre nagyobb teret kapott annak hangsúlyozása, hogy „Churchill . . . jéghideg közönnyel hajlandó lenne egész Európát kiszolgáltatni a bolsevizmusnak”,⁹ hogy Anglia és az Egyesült Államok éppoly ellensége Magyarországnak

⁹ A Wilhelmstrasse . . . 454. sz. irat.

is, mint Németországnak. A propaganda egyik nagyhatású eszköze volt a filmpropaganda. A német híradófilmek és játékfilmek igen gyakran szóltak a tengeri ütközetekről, különösen a tengeralattjárók „hőstetteiről” az angol és amerikai flottával szemben. A német haderő legyőzhetetlenségének mítoszát kívánták szolgálni az afrikai hadjárat, a „Rommel”-filmek egyre sűrűbb forgalmazásával.

A filmpropaganda növekvő szerepét jól mutatja a Magyarországon bemutatott külföldi filmek arányaiban bekövetkezett változás a háború éveiben. Csak az 1940–1943 közötti időszakot vizsgálva a következőket láthatjuk: 1940-ben az összesen bemutatott 151 film közül még 78 volt az amerikai és angol ((74 + 4) és 45 a német film; 1941-ben a 110 közül még mindig 50 az amerikai, angol (49 + 1) és csak 34 a német. Ezzel szemben 1942-ben már 49 a német és csak 17 az amerikai, 1943-ban pedig a bemutatott 120 film között amerikai film már nem volt műsoron, a német filmek közül viszont 49 került bemutatásra. Az 1940 ősze és 1942 vége közötti periódus nem követelt különösebb erőfeszítést sem a német diplomácia, sem a német propaganda részéről Magyarországgal szemben. Hitler 1942. január 4-én egy éjszakai beszélgetésben nem minden alap nélkül jelenthette ki munkatársainak: „A magyarok jó segédeink nekünk. Megfelelő keménységgel nagyon hasznosnak találhatjuk őket.”¹⁰

Nagybritannia háborús propagandája összhangban volt a korábbi döntésekkel, s az 1940 novemberi, már ismertett üzenettel, bár a jugoszláv–magyar örök barátsági szerződés megkötése bizonyos fokig befolyásolta az angol magatartást. Teleki utolsó erőfeszítései a háborúba lépés elkerülésére, az emigrációs kormány létrehozásának újabb terve, a budapesti angol követ, O'Malley közvetítésével, mint magyar ellenállás a német behatolással szemben, 1941 elején némi hatást gyakorolt Londonban. A budapesti angol követ szerette volna elérni, hogy a magyar kormány bátorítására tegyen az angol külügy-miniszter olyan nyilatkozatot, amely valami biztatást adna a háború utáni határokra vonatkozólag, ha Magyarország ellenáll a német nyomásnak. Hosszú vita után a Foreign Office-ban döntés született arról, hogy Churchill 1940. szeptember 5-i kijelentését a területi kérdésekről és a második bécsi döntésről kiegészíthetnék a következőkkel: „megfontolás tárgyává teszük”, tehetnek-e olyan kijelentést, amelyben „Öfelsége kormánya világosan kifejezésre juttatná, hogy miután megnyerte a háborút, nem áll szándékában egy második trianoni békét diktálni”.¹¹ Egyúttal azonban nyomatékosan hangsúlyozták: „a magyar kormány és a nép tartsa szem előtt a mi és a németek magatartása közötti különbséget. A német uralom alatt álló Európa az összes állam leigázását jelenti, ideértve természetesen Magyarországot is, és Hitler világában nincs helye nemzeti függetlenségnek.”¹²

Lényeges változás tehát nem történt az angol álláspontban a háború utáni területi rendezéssel kapcsolatban. Eden ezt így indokolta egy belső feljegyzésben: „Általános szabályként mindent el kell követnünk, hogy a békekonferencián, a végső rendezés óráján, minden kötelezettségtől mentesen vehessünk részt. Abban az esetben módunkban áll majd, hogy némi engedményt tegyünk, de attól tartok, Magyarország semmit sem tehet érdekünkben, és így csak a jövőbeli nehézségeinket szaporítanánk anélkül, hogy

¹⁰ Hitler's Secret Conversations. New York, 1961. 189.

¹¹ PRO. FO. 371/26603/1228. A. Eden 1941. február 6-i feljegyzése.

¹² Uo.

azért most kezzelfogható előnyhöz jutnánk.” 1941. január 22-én O'Malleyhez küldött táviratában pedig ezt írta: „szeretnék mindent elkerülni, ami a jövőre vonatkozó ígérétként, mint ami a magyarok területi gyarapodására vonatkozó álláspontunkként lenne utóbb magyarázható, és eddigi nyilvános kijelentéseinknél nem kívánok tovább menni.”¹³

A „megfontolás tárgyává” tett kijelentéssel Londonban akkor kezdtek ismét foglalkozni, mikor 1943 elején úgy tűnt, hogy az „kezzelfogható előnyhöz” vezethet, 1941 tavaszán azonban a megfontolásokat elsöpörte Magyarország részvétele a Jugoszlávia elleni agresszióban. Április 6-án Nagybritannia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal.

A kapcsolatok megszakítását nem követte ugyan egyelőre hadüzenet, s ha Teleki öngyilkossága gyakorolt is némi hatást, az angol felfogást a jugoszláv–magyar barátsági szerződés megszegésének ténye határozta meg, eléggé tartósan, amelyről Eden azt mondta a búcsúzó magyar követnek: „Az angol nép nem felejtí el ezt az árulást, amely tartós stigma marad Magyarország nemzeti becsületén.”¹⁴ S amelyet Barcza György így adott vissza összefoglaló jelentésében: „... Ha egy ország már nem ura akaratának és függetlenségéről önként lemond, akkor legalább nem köt barátsági szerződést, amelyet azután megszeg. Mondja meg otthon azt is, hogy erre majd Anglia a békekötéskor vissza fog emlékezni... Teleki volt az utolsó, akiben még bízunk, azokkal, akik ma hatalmon vannak, nem fogunk soha többé szóba állni.”¹⁵ Barcza távozásakor még megjegyezte: „Végül is a kormány lépéséért nem szabad az egész népet felelőssé tenni.”¹⁶

Egyelőre ennek az érvelésnek nem volt hatása. Csak évek múlva, 1943-ban tértek vissza ehhez a gondolathoz. Ami meghatározta 1943 tavaszáig Nagybritannia alapállását, az az volt, hogy a hatalmon levőkkel nem fognak többet szóba állni.

Kihez szólt tehát a brit háborús propaganda, különösen azután, hogy 1941. december 6-án Nagybritannia hadat üzent Magyarországnak? Elisabeth Barker előadásában idézi az 1942 februári javaslattervezetet a Magyarországra irányuló propagandáról. Ez egy olyan politikai ellenzék létrehozását célozta, amely „a németellenes katolikusokra, a földreformot követelő értelmiségiekre, a szociáldemokratákra és a progresszív arisztokráciára” épülnek. Ismertette ennek a propagandának a céljait, s azokat a problémákat, amelyek C. A. Macartney rádióadásaival függtek össze. Nem kívánom tehát ezeket ismételni előadásomban. Mindössze annyit fűznék hozzá, hogy az 1942-ben kidolgozott tervek már azokra az ellenzéki politikai erőkre épültek, amelyek angol felfogás szerint képesek lehettek volna nyomást gyakorolni a kormányra. Ismeretes, hogy a Kállay-kormány 1942 második felében elkezdte béketalogatózásait a szövetséges hatalmak, mindenekelőtt Anglia felé. Ezekre a közeledési kísérletekre adott válasz (s egyben a brit propaganda fő vonala) 1943 tavaszáig ezt tartalmazta: „Amíg Magyarország szövetségeseink ellen harcol, és a tengelyt támogatja, nem számíthat sem rokonszenvre, sem kíméletre.”¹⁷ Ebben – negatív megfogalmazásban ugyan – de benne foglaltatott vala-

¹³ Uo. C 387. 11. sz. távirat Budapestre.

¹⁴ Uo. C 3891.

¹⁵ Ol Küm. Szent-Iványi kézirat 586.

¹⁶ PRO. FO. 371/26603/C 389.

¹⁷ Uo. 3447/C 2652. Közli: Juhász Gyula: Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban (A továbbiakban: MBTT) Bp., 1978. 2. sz. irat.

miféle biztatás is. Arra azonban, hogy a tengellyel való szakítás miféle rokonszenvet és kíméletet jelenthetne, ekkor még nem akart és nem is tudott választ adni a brit propaganda. Illetve annyit, amennyit a Foreign Office 1942. március 15-i, Washingtonba küldött távirata tartalmazott: „A magyarok és románok kezelésében . . . propagandánk mindkét ország felé arra irányul, hogy Erdély kérdését nyitva hagyjuk, és ezzel mindkettőjüket arra ösztönözzük, hogy amennyire lehetséges, csökkentsék a tengelynek nyújtott támogatásukat.”¹⁸

Az *Egyesült Államok* álláspontját már jóval 1941 decembere előtt is – Nagybritanniához hasonlóan – alapvetően Magyarország tengelybarátsága határozta meg. Montgomery követ már 1940 júniusában egy jelentésében a magyar függetlenséget, a Dániáéhoz hasonló formalitásnak nevezte, s az volt az álláspontja, hogy bármilyen gazdasági, pénzügyi vagy egyéb viszony Magyarországgal, lényegében a tengelyhatalmakhoz való viszonyt jelenti. S bár Washingtonban tudomásul vették ezt az állapotot, bármiféle további engedményt Németországnak „balszerencsésnek” tekintett. S amikor a State Department nyilatkozatban ítélte el a Jugoszlávia elleni támadást, Magyarországgal kapcsolatos álláspontját az határozta meg, amit Cordell Hull így fogalmazott meg: „Az USA magatartását jelentős mértékben meghatározta, hogy az egyes országok a küzdelem értelmetlenségére hivatkozva gyáván behódoltak-e vagy felvették-e a harcot a tengelyhatalmakkal, még akkor is, ha pusztán katonai szempontból az ellenállás értelmetlennek tűnt.”¹⁹

Ennek az álláspontnak mindaddig nem volt nagyobb gyakorlati jelentősége, amíg az Egyesült Államok kívül volt a háborún. Pearl Harbour után azonban már igen.

1942 januárjában egy értékelés Magyarországot tekintette az egyetlen olyan országnak Közép-Európában, ahol nincs érzékelhető ellenállási mozgalom. Az Amerikai Szabad Magyarok Eckhard Tibor által vezetett mozgalma egy ideig élvezte ugyan az USA külügyminisztériumának némi támogatását, de még ebben az időben sem tudott hivatalosan elismert, Magyarországot képviselő szervezetté vergődni. Vagyis már 1942-ben nyilvánvalóvá vált, amit később – mint arról még szólni fogunk – a szövetséges hatalmak nyilatkozatban is megfogalmaztak: csak a hazai ellenállást tekintik számbavehetőnek Magyarországgal kapcsolatos döntéseikben.

Bár a Bárdossy-kormány 1941. december 13-án Magyarországot hadiállapotban levőnek nyilvánította az Egyesült Államokkal, az USA elnöke ezt nem vette tudomásul, mert az volt a véleménye, hogy ez a lépés német nyomás alatt és az ország lakossága többségének akarata ellenére következett be. Az Egyesült Államok hadüzenete végül is 1942. június 5-én lépett életbe, miután az az ultimátum, hogy Magyarország vonja ki hadseregét a keleti frontról, és szüntesse be a tengelyhatalmak támogatását, nem vezetett eredményre. A propaganda hangsúlya a hadiállapot után is két tényezőn nyugodott: a túlélés egyetlen reménye, ha a magyar kormány semmiféle katonai támogatást nem nyújt Németországnak. Ha Magyarország el akarja kerülni a Trianonnál is rosszabb sorsot, szakítson a németekkel, és vállaljon részt az Egyesült Nemzetek győzelmében.

A kezdeti magyar béketárgyalások talán még kisebb visszhangot váltottak ki Washingtonban, mint Londonban. 1943. január elején leszögezték: „A State Department

¹⁸ Uo. 30966/C 2051.

¹⁹ The. Memoirs of Cordell Hull. London, 1948. I. 930.

azt a politikát követi, hogy az ilyen tapogatózásokra egyáltalán nem reagál, mert úgy érzi, teljesen közömbös magatartásával kimutatja, hogy jelenleg a legkevésbé sem érdeklik az ilyen kísérletek, de nem zárkózik el kézzelfoghatóbb javaslatok elől, ha és amikor Németország szövetségeseinél láthatóvá válnak az összeomlás jelei." A magyar megbízottakkal a semleges országokban működő amerikai követségek nem léphettek közvetlenül kapcsolatba Cordell Hull 1943 márciusi utasítása szerint, amely hangsúlyozta: „A háborút együtt vívjuk az angolokkal és az oroszokkal, ezért semmit ne tegyenek, ami ellentétben áll a közös erőfeszítés szellemével.”²¹

A Szovjetunió erőfeszítései a jószomszédi kapcsolatok kiépítésére Magyarországgal, mint arra már utaltunk, 1941 elején bizonyos eredményekre vezettek. A javuló kapcsolatokra azonban igen negatív hatást gyakorolt a Jugoszlávia elleni támadásban való részvétele Magyarországnak. Amikor a moszkvai magyar követ április 12-én magyarázatot kívánt adni a szovjet külügyminisztériumban a magyar katonai akció indító okairól, azt a választ kapta: „A szovjet kormányra különösen az tesz rossz benyomást, hogy Magyarország ugyanazt a Jugoszláviát támadja meg katonailag, amellyel négy hónappal ezelőtt örök barátsági szerződést kötött. Magyarországnak, amelyet szintén szétdaraboltak, leginkább kellene megértenie, mit jelent, ha egy országot úgy széttépnek, mint most Jugoszláviát.”²² A TASZSZ-hírügynökség egyidejűleg hasonló tartalmú nyilatkozatot tett közzé.

Nem sokkal később megindult a háború a Szovjetunió ellen. A szovjet kormánynak elemi érdeke volt, hogy ellenségei számát, ha lehet, ne gyarapítsa, hanem csökkentse. Ezért kérte magához Molotov a moszkvai magyar követet június 23-án. Megkérdezte, Magyarország részt kíván-e venni a Szovjetunió elleni háborúban, vagy semleges marad. Ismét leszögezte, hogy a szovjet kormánynak nincs követelése, vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben. Nem volt észrevétele, hogy a magyar követelések Románia kárára megvalósuljanak, s e tekintetben a jövőben sem lesz észrevétele. A szovjet kormánynak azonban az események miatt tudnia kellene a magyar kormány várható magatartását.²³

Az üzenetnek nem volt fogantatja. A kassai bombázás Magyarország hadbalépéséhez vezetett. Hiába volt a szovjet rádió azonnali cáfolata, s ismételt erélyes tiltakozása, hogy a provokációs bombatámadásokat szovjet repülőgépek hajtották volna végre. A hadbalépés ilyen előzmények után és ilyen körülmények között rendkívül súlyos következményekkel járt, amit sajátos módon még csak fokozott a magyar kormány katonai koncepciója, amelynek célja az volt, hogy a németek által igényelt újabb és újabb katonai egységek lehetőség szerint a Szovjetunióban ne frontvonalon kerüljenek bevetésre, hanem megszállási feladatokat lássanak el, amelyet a második magyar hadsereg bevetéséig sikerült érvényesíteni. A megszállt területeken elkövetett atrocitások, az ún. partizánvadász-akciók, a szovjet kormány felháborodását váltották ki, ami a szövetséges hatalmakkal folytatott tárgyalásokon is kifejezésre jutott már 1941-ben, s a Magyarországgal kapcsolatos propagandában is.

²⁰ MBTT. 4. sz. irat.

²¹ Foreign Relations of the United States. (FRUS) 1943. I. 484.

²² Magyarország és a második világháború. (MMV), Bp., 1966. 136. sz. irat.

²³ OL Küm. Szent-Iványi kézirat. 636. o.; *Gellért Andor*: Magyar diplomaták Moszkvában 1934–1941. Új Látóhatár, 1975. 1. sz.

rész. A korábbi irányvonal bármiféle módosítása csak az antifasiszta hatalmakkal egyetértésben történhetett. Anglia és az Egyesült Államok a feltétel nélküli megadás elvét már kimondta, s nyilvánvaló volt, hogy a béketapogatózásokra adandó válasz és a propaganda módosítása Magyarország esetében is csak ezen elv érvényesítésének keretein belül történhet. A szomszédos országok emigrációja, különösen a londoni csehszlovák kormány, döntő mértékben a területi kérdések miatt, gyanakvással figyelt minden magyar közeledési kísérletre és a háború kezdete óta minden törekvést, ami valamiféle magyar képviselőt, bizottság létrehozására irányult Angliában vagy az Egyesült Államokban. Nagybritannia tehát semmiféle kötelezettséget nem vállalt e tekintetben sem, ha el akarta kerülni a konfliktusokat kis szövetségeseivel, s ha nem akart szembekerülni saját korábbi állásfoglalásaival. Ugyanakkor nem volt kétséges, hogy a határok kérdése az a terület, ami az egész magyar közvéleményt befolyásolhatja. Nem kisebb gondot okozott az, hogy a magyar kormány számára továbbra is világos legyen: viszontbiztosítási kísérletei nem járhatnak sikerrel. Tettekre van szükség, mindenekelőtt a Szovjetunió elleni háború beszüntetésére.

1943. február 24-én döntés született a Magyarországgal kapcsolatos új irányvonalról, amelyet március 10-i dátummal a Szovjetunió, valamint az amerikai kormány tudomására hoztak. Ez hangzottta, hogy „Magyarországnak minden délkelet-európai csatlósnál nagyobb mértékben sikerült függetlenségét megőrizni, hogy itt viszonylag erős, demokratikus ellenzék alakult ki, amelynek alapjai főként a paraszt- és szocialista pártok, a még mindig működő szakszervezetek, végül az értelmiség”. Majd így folytatódott: „Bár őfelsége Kormányának véleménye szerint nem valószínű, hogy Magyarország politikájában közeli és döntő változás következik be, az általános háttér kedvezőnek látszik az Őfelsége Kormányára részéről Magyarországgal szemben eddig tanúsított merev álláspont némi módosítására. Ennek megfelelően javasolja, hogy minden jövőbeni komoly béketapogatózással és a magyarországi propagandával kapcsolatban ezután az alábbi álláspont érvényesüljön. Őfelsége kormánya nem vállalhat semmiféle kötelezettséget Magyarország jövőjét illetően, és nem hajlandó egyes magyar személyekkel tárgyalást folytatni azon az alapon, hogy azok bizonyos időn belül olyan helyzetben lehetnek, hogy ők alakítják meg a magyar kormányt. De ahelyett, hogy továbbra is arra szorítkozzanak, hogy kijelentik: »amíg Magyarország szövetségeseink ellen harcol, és a tengelyt támogatja, nem számíthat sem rokonszenvre, sem kíméletre«, Őfelsége kormánya azt javasolja, a jövőben ehhez hozzáfűzendő lenne, hogy örömmel látják a Magyarországon kialakult és a helyes irányba mutató azon fejleményeket, amelyekre az előző bekezdésben történt utalás; de nyilvánvalóan nem lehet semmi dolga azzal a rezsimmal, amely a tengellyel lépett szövetségre, és kihívás nélkül megtámadta Nagybritannia csehszlovák, jugoszláv és szovjet szövetségeseit. A magyarok új és még messzebbre nyúló trianoni rendezéstől félnek, aggályaik eloszlatására kijelenthetjük, hogy Magyarországot, bár jóvátétellel tartozik szövetségeseinknek, nem szándékozunk megcsonkítani, és nem akarjuk kormánya ostobaságaiért az egész magyar népet büntetni. Saját és szövetségeseink állásfoglalását elkerülhetetlenül befolyásolják majd azok a gyakorlati lépések, amelyekre a magyarok elszánják magukat, hogy kiszabaduljanak a tengely uralma alól, siettetve a szövetségeseik győzelmét és azzal együtt saját felszabadulásukat.”²⁴

²⁴ PRO. FO. 371/34447/C 2652. Magyarul közli: MBTT. 14. sz. irat.

Végül, utalva a konföderációra vonatkozó csehszlovák–lengyel és juogszláv–görög egyezményre, leszögezte: Nagybritannia továbbra is bátorítja a kisebb államokat, hogy nagyobb, de nem exkluzív csoportokba tömörüljenek. Magyarország vagy Ausztria csatlakozása a csehszlovák–lengyel államszövetséghez a csehszlovák és lengyel kormány és a népek állásfoglalásától, valamint „a jelenleg ellenségeink soraiban harcoló osztrákok és magyarok magatartásától függ majd”.²⁵

Amíg ez az új propaganda-irányvonal életbe léphetett, hónapok teltek el, s eközben lényeges változások álltak be a magyarországi helyzet értékelésében. 1943 júliusában a Foreign Office arra a következtetésre jutott, hogy „a magyarországi ellenzéki pártok bizonyos mértékben a kormányt támogatják, mert attól tartanak, hogy Kállay Úr kormánya lemondásra kényszerülne, sokkal rosszabb következnék a német irányítás alatt álló Imrédy miniszterelnökségével”.²⁶

Az amerikai és szovjet válasz erre az időre már megérkezett Londonba. A válaszok – mint arra még visszatérünk –, bár különböző fenntartásokat tartalmaztak, általánosságban egyetértettek a Magyarországra irányuló propaganda módosításának kérdésében. Az új propaganda-irányvonal tehát életbe léphetett, az új helyzetmegítélésnek megfelelő módosítással. Ez pedig a következő volt: az „örömmel látják a Magyarországon kialakult és a helyes irányba mutató azon fejleményeket” helyett „felfigyelt a Magyarországon időnként fellépő nyugtalanságra, arra az aggodalomra, amelyet a Németországgal való együttműködés következményei váltottak ki, illetve a németek követeléseivel szemben tanúsított ellenállásra”.²⁷

1943. augusztus 25-én, amikor Veress László révén a Kállay-csoport (az angol okmányokban a „megadási csoport”-nak nevezték) már felajánlotta Magyarország feltétel nélküli megadását a szövetséges haderőnek, a Foreign Office-ban elfogadták Sir Robert Bruce Lockhart javaslatát, hogy a feltétel nélküli kapituláció érvényesüljön ugyan, de „a kisebb tengelycsatlósok felé irányuló propaganda egyáltalán ne is említse a feltétel nélküli megadást, hanem arra koncentráljon, hogy belevesse a csatlósállamok tudatába, miután saját elhatározásukból léptek a háborúba, teljes egészében őket terheli a felelősség azért, hogy kilépjenek, mi azonban erre nézve nem tudunk semmi kecsegtetőt felajánlani; elvárjuk tőlük, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel gátolják a németek háborús erőfeszítéseit”.²⁸

Az a kedvező légkör, amelyet Magyarország az 1943. szeptember 9-i, ún. előzetes fegyverszüneti egyezményvel a maga javára megteremtett Londonban, lassan szertefoszlott, mivel a Kállay-kormány annak feltételeiből semmit sem teljesített. Decemberben egy feljegyzés két lehetőséget látott a magyar kormánnyal kapcsolatos további politikára: 1. Tudomásul venni, hogy a magyar kormány nem teljesíti a megállapodásban vállalt kötelezettségeit, ezért a kapcsolatokat meg kell vele szakítani, és a lehetséges összes fegyverekkel folytatni kell Magyarország ellen a háborút, amelyért a felelősség a magyar kormányt terheli. 2. Tudomásul venni a magyar kormány nehézségeit, mivel világos, hogy

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. 34450/C 8239. Magyarul: uo. 36. sz. irat.

²⁷ Uo. G. W. Harrison 1943. július 20-i levele H. C. Bowennek. Magyarul: uo. 41. sz. irat.

²⁸ Uo. 34495/C 10281. Magyarul: uo. 48. sz. irat.

egyetlen csatlós sem képes szakítani Németországgal, ha nincs fizikai kapcsolat területével, s a szövetséges hatalmak nem állnak érintkezésben vele.

December 19-én A. Eden a következőképpen foglalt állást: „Nem látom be, miért kellene nekünk bármi egyebet is mondani a magyaroknak. Mondhatnám azt is, hagyjuk, hogy »főjenek a saját levükben«. Budapest bombázása még megmentheti őket. Nem tudom, van-e még kapcsolatunk a magyar kormánnyal. De ha van valami mondanivalónk, azt hiszem, annak az első pont szerint kell haladnia, közölve azt elsősorban az oroszokkal és az amerikaiakkal.”²⁹

A hangulat valamit oldódott közvetlenül a német megszállás előtt, amikor Veress újabb isztambuli úja alkalmával előterjesztette a „megadási csoport” javaslatát a szovjet fronton levő magyar haderő kapitulációjáról és Tito hadseregének élelemmel való támogatásáról. Az ezzel kapcsolatunk angol állásfoglalások érvényesítését azonban már lehetetlenné tette 1944. március 19.

Az *Egyesült Államok* sokkal kevésbé volt optimista a sztálingrádi csata után felduzzadt magyar béketapogatózásokkal kapcsolatban, mint Anglia. E témában előnyösebbnek látta, ha a kezdeményezést átengedi az angoloknak. S amikor azok kezdeményeztek, s javaslatot tettek a Magyarországgal szembeni politika és propaganda módosítására, egyetértettek ugyan azzal, „az ilyen módon elérhető lélektani hadviselésből származó előnyökre tekintettel”, de fenntartásaikat is közölték. Ezek pedig a következők voltak: „A Department of State . . . úgy véli, hogy sem a jelenlegi kormányban helyet foglaló szimpatizánsok, sem a kormányzat megdöntésére törvő ellenzéki személyek; ill. csoportok nem képesek a jelen szakaszban a magyar politika olyan alapvető változását elérni, amely határozott előnyt ígérne az Egyesült Nemzetek számára. Inkább attól kell tartani, hogy egy ilyen elszáított lépés éppen azoknak a személyeknek likvidálásához vezetne, akik a legjobb szolgálatot tehetnék az Egyesült Nemzeteknek abban a pillanatban, amikor egy széles körű magyarországi akció a siker kilátásával kecsegtet. A State Departmentnek egyébként az a véleménye, hogy a magyar kormányban helyet foglaló nagy tekintélyű személyek úgy ítélendők meg, mint akik elsősorban érdekeltek a jelenlegi rendszer fenntartásában; éppen ezért a tőlük kiinduló javaslatokat ebben a megvilágításban kell szigorú fenntartásokkal fogadni. Ilyen fenntartásokkal a Department elismeri a . . . javasolt, némileg hajlékonyabb magatartás előnyeit, mert annak hatására a magyar nép felismerheti, melyek azok a gyakorlati lépések, amelyekkel kiszabadulhatnak a tengely uralma alól, és hozzájárulhatnak az Egyesült Nemzetek győzelméhez.”³⁰

Az amerikaiak, bár egyetértettek a „hajlékonyabb magatartással”, ami a brit javaslatban főleg a területi kérdésekre vonatkozott, de ezzel a problémával maguk csak 1944 tavaszán kezdtek foglalkozni. Hangsúlyozva, hogy területi kérdésekben végleges döntést nem kívánnak hozni a békeszerződésig, 1944 márciusában, még a német megszállás előtt, a State Department egyik memoranduma leszögezte: a Csehszlovákiával és Jugoszláviával szembeni területi követeléseknek nincs helye. A magyar csapatokat vissza kell vonni az 1938-as határokra. Ki kell üríteni Észak-Erdélyt is, de Erdélyben meg kell próbálni valamiféle autonómiát teremteni.³¹

²⁹ Uo. 39251/C 639. Magyarul: uo. 69/a. sz. irat.

³⁰ FRUS 1943. I. 492. o. Magyarul: uo. 22/b. sz. irat.

³¹ FRUS 1944. II. 850–851.

1943 őszétől az amerikaiak álláspontjában előtérbe került az a vélemény, hogy katonai szempontból a szövetségesek ügyét jelentősen előremozdítaná, ha akár Magyarország, akár Románia, esetleg mindkettő kiválna a háborúból, függetlenül attól, hol állnak a szövetséges csapatok és tekintet nélkül arra, hogy ez a lépés feltehetően a két ország német megszállását vonná maga után. Ennek megfelelően az Egyesült Államok kormánya 1943. december 11-én nyilatkozatot tett közzé, amelyben hivatalosan is felszólította Bulgáriát, Magyarországot és Romániát, hogy ne folytassák a háborút Németország oldalán.³²

Ez az álláspont összefüggött azzal az októberi vezérkari döntéssel, amely a Balkán vonatkozásában elutasította a szárazföldi csapatok bevetését és a hadműveleteket a partizáncsapatok ellátására, valamint a légitámadásokra korlátozta. Mindebből pedig következett a szigorúbb ragaszkodás a feltétel nélküli megadás elvéhez, a propagandában pedig annak hangsúlyozása, hogy a németektől való elszakadás saját erőfeszítések árán történjék. Az Office of Strategic Services 1944 elején a kelet-európai akciók irányítására speciális csoportot állított fel Casertában, amely aztán 1944. március 15-én F. Duke ezredes vezetésével 3 tagú csoportot dobott le Magyarországra azzal a céllal, hogy lépjen érintkezésbe Horthyval és környezetével, az ellenállási mozgalommal, és segítse elő Magyarország kiürítését a háborúból. Útjuk kudarca ismeretes.

Azokban a kérdésekben, amelyeket az angol kormány a magyarországi propaganda módosításával kapcsolatban felvetett, alapvető jelentősége volt a szovjet kormány állásfoglalásának, hiszen Magyarország a *Szovjetunió* ellen harcolt, s bár a II. magyar hadsereg megsemmisítő vereséget szenvedett Voronyezsnél, jelentős mennyiségű magyar haderő tartózkodott továbbra is a szovjet területen, elsősorban megszállási funkciókat teljesítve. Éppen ezért a háborús felelősség a béketapogatózások és a fegyverszüneti feltételek kérdése, szovjet szemszögből, bizonyos mértékig joggal más aspektust nyerhetett, mint Angliában vagy az Egyesült Államokban.

Az 1943. június 7-i szovjet válasz az angol javaslatokra kitért mindazokra a kérdésekre, amelyeket az felvetett: a béketapogatózásokra és a csatlósországgal folytatandó tárgyalások alapelveire, a propaganda módosításának kérdésére, a konföderáció problémájára. Egyértelmű állásfoglalásai, javaslatai az antifasiszta, honvédő háború céljaiból és követelményeiből fakadtak, egyúttal pedig azt az érthető törekvést szolgálták, hogy kizárják az esetleges szovjetellenes kombinációkat a délkelet-európai térségben.

A szovjet kormány is osztotta „a brit kormány véleményét a Magyarországra irányuló propaganda módosításának a kérdésében”, és lehetségesnek tartotta, „hogy a szövetségesek nem hivatalos kapcsolatban álljanak magyarországi ellenzéki körökkel, és tárgyalásokba bocsátkozzanak velük”.³³ A tárgyalások alapelemeként a feltétel nélküli megadást, a megszállt területek visszaadását; az okozott háborús károk megtérítését, a háborúért felelős személyek megbüntetését jelölte meg. Egyúttal leszögezte: a szovjet kormány az érintett országok fenntartására és függetlenségük biztosítására törekszik. Ez az állásfoglalás nagyon fontos részét képezte a szovjet propagandának Magyarországgal kapcsolatban is. Bízgatást, célt jelentett a magyar ellenállás erőinek a küzdelemre a független Magyarorszáért.

³² Department of State Bulletin. 1943. dec. 11. 413.

³³ PRO. FO. 371/34449/C 7263. Magyarul közli: MBTT. 32/a. sz. irat.

Molotov június 7-i levele is a magyarországi propaganda módosításának angol javaslatával szemben fenntartásokat tartalmazott a háborús felelősség, a konföderáció kérdésében. S kijelentette, hogy a második bécsi döntést „nem tekinti teljes mértékben igazolhatónak”, ily módon egyeztetette a szovjet álláspontot a már korábban leszögezett – s ismertetett – angol állásponttal, fenntartva még mindig némi határmódosítás lehetőségét a trianoni határhoz képest, ill. nem zárta ki az autonómia kérdését. Ezt a Foreign Office feljegyzései is megállapították.³⁴

Ez a szovjet álláspont nem volt ismeretlen Budapesten sem. 1943 szeptember elején – összhangban a Veress-misszióval kapcsolatos véleményével – svájci közvetítőkön keresztül a szovjet kormány tudatta: a Szovjetunió álláspontját a békeszerződés kérdésében a fennálló szerződések erkölcsi kötelezettségei és biztonságának szempontjai határozták meg. Bár Magyarország súlyos hibákat követett el, megítélését komolyan befolyásolhatja jövőbeni magatartása. A Szovjetunió területén még mindig harcolnak magyar csapatok. Ha Magyarország kitarthat Németország oldalán, viselnie kell a legsúlyosabb következményeket, ami a békeszerződésben kifejezésre fog jutni. Ennek elkerülésére egyetlen lehetőség van: megszüntetni minden együttműködést a németekkel, kivonni a csapatokat a Szovjetunió területéről és beszüntetni a szövetséges hatalmak elleni propagandát. Ez bizonyára nehézségeket fog okozni, és valószínűleg német megszállást is eredményezne, de a késlekedés veszélyes lenne.

Ami Erdély kérdését illeti, az üzenet nem zárta ki elvileg az autonómia lehetőségét, de hangsúlyozta: mivel jelenleg mind Románia, mind Magyarország a szövetségesek ellen harcol, „nincs ok arra, hogy egyiket a másikkal szemben előnyben részesítsék”.³⁵

Mivel a Kállay-kormány 1943 őszétől mindenképpen bizonyítani akarta de facto semlegességét, s ismételten hangoztatta, hogy lényegében már nincsenek is magyar csapatok a keleti fronton, a szovjet rádió és idegennyelvű sajtó újból és újból leleplezte ezeket a hazugságokat.

Hangsúlyozta, hogy a magyar kormány a „kiválás” politikájára építi egész tevékenységét, hogy Németország támogatása, a Hitler-ellenes akciók és a kommunisták üldözése tovább folyik; bírálta a szociáldemokrata-kisgazda ellenzék passzív magatartását, s az *aktív* ellenállásra buzdított, utalva a délvidéki és a Kárpát-Ukrajnában felélénkülő partizánharcokra.³⁶

Németországot információi, melyeket a magyar béketapogatózásokról s a magyarországi belpolitikai helyzetről szerzett, gyors reakcióra készítették a politikában és a propagandában egyaránt. Amíg politikai síkon, elsősorban a klessheimi Hitler-Horthy tárgyalásokon 1943. április 16–17-én és az azt követő diplomáciai akciókban mindent elkövetett a német kormányzat, hogy Kállayt leváltsák, a propagandában a kompromittálás volt az egyik eszköz, amellyel hatást kívántak elérni. Így pl. a Hitler–Horthy találkozóról olyan közös kommunikét hoztak nyilvánosságra – Horthy vonakodása ellenére –, amely Magyarországnak a nyugati hatalmakkal való szembenállását is hangsúlyozta. „A Führer és a kormányzó annak a szilárd elszántságuknak adtak kifejezést – szölt a szöveg

³⁴ Uo. 34495/C 6684. F. K. Roberts feljegyzése 1943. jún. 16-án.

³⁵ Honti Ferenc beszámolója alapján idézi C. A. Macartney: *October fifteenth*. Edinburgh, 1961. II. köt. 177.

³⁶ Soviet War News. No. 727. PRO. FO. 371/34498/C 14273.

–, hogy a bolsevizmus és angol, amerikai szövetségesei elleni harcot álhatatosan a végső győzelemig folytatják.”³⁷

A Kállayval szembeni bizalmatlanság demonstrálására a budapesti német követnek és diplomáciai testületnek megtiltották, hogy előzetes engedély vagy utasítás nélkül érintkezésbe lépjen a miniszterelnökkel. Utasították, ne fogadjanak el tőle meghívást, és ne tartsanak fenn vele társadalmi érintkezést. Német hivatalos személyiségek magyarországi utazását pedig elhalasztották mindaddig, „amíg a helyzet tisztázódik”. Ezeket az intézkedéseket nem igyekeztek titokban tartani, s a klessheimi tárgyalások és azok következményei hamarosan a budapesti szalonok, társaságok és kávéházak beszéd-témája lett.

1943 tavaszán – a háromhatalmi egyezmény aláírása óta első ízben – a németek ismét arra biztatták a magyar szélsőjobboldalt, Imrédyvel az élen, hogy indítson frontális támadást a kormány politikája ellen. Parlamenti interpellációk, beszédek, dühös vezércikkek születtek hirtelen, pontosan azokról a témákról, amelyekről Hitler beszélt Horthy-nak Klessheimben. Londonban is megállapították egy feljegyzésben, amely Magyarország és a tengelyhatalmak viszonyáról szólt, hogy „Imrédy és a jobboldali ellenzék követeléseit feltűnően közel álltak Hitlernek Horthyval szemben támasztott követeléseéhez”.³⁸

Bár a parlamentet elnapolták, bizonyos változásokat a kormány összetételében végrehajtottak, a szélsőjobboldal támadásai és követeléseit, heves agitációja az ingadozás nélküli németbarát politika megteremtése érdekében nem csökkent, hanem erősödött egészen a német megszállásig. Ebben a periódusban a német propaganda s a magyar szélsőjobboldali agitáció középpontjában az állt, hogy csak a német hadsereg képes megvédeni Magyarországot a bolsevizmustól. Hitler már az áprilisi megbeszéléseken azzal ijesztgette Horthyt, hogy: „Csak teljesen naiv és gyermeketeg emberek hihetik, hogy a bolsevikok elleni védelemhez az angol–amerikai ígéretek értékesebbek, mint a német hadsereg... Ebből a tényállásból a (német) szövetségesek mindegyikének tudatában annak felismeréséhez kell eljutnia, hogy jelenleg olyan totális háború folyik, amelyben nincs különbség Kelet és Nyugat, oroszok és angolszászok között”.³⁹

Ez az érvelés 1943 végén, 1944 elején már igen jelentős méreteket öltött, s nem maradt hatástalan a kormány politikájára sem. Kállay is arra az álláspontra jutott 1944. február elején: „Ha nekünk választani kell – míg más tényező nem jelentkezik – egy lényegében defenzív Németország és egy expanzív ország között, mi nem tehetünk mást, mint kitartunk Németország mellett.”⁴⁰

Addig is – írta Kállay 1944. március 1-én a semleges országokban működő magyar követeknek –, amíg várakozunk a kedvezőbb fordulatra, egy másik „... nagyon fontos célunknak annak kell lennie, hogy megcáfoljuk a Magyarország ellen felhozott három fő vádat: hogy a magyar politikai és társadalmi rendszer feudális, antidemokratikus és

³⁷ A Wilhelmstrasse... 537. sz. irat.

³⁸ PRO. FO. 371/34505/C 6716. Magyarul: MBTT 31/b. sz. irat.

³⁹ *Andreas Hillgruber*: Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Zweiter Teil. Frankfurt am Main, 1970. 31. sz. irat. Magyarul: *Juhász Gyula*: Két tárgyalás 1943 tavaszán. *Történelmi Szemle*, 1973. 3–4. sz. 2. sz. irat.

⁴⁰ C. A. *Macartney* i. m. 210.

antiszociális, hogy Magyarország elnyomta a nem magyarokat, hogy megcsönkította szomszédainak területét.”⁴¹

Németország viszont nem várt. 1944. március 19-én megszállta Magyarországot.

IV. A német megszállás után

Magyarországon sokan úgy vélték 1944 márciusa után, hogy a német megszállás meg fogja változtatni az ország státusát a szövetséges hatalmaknál, s ezentúl „csatlósorszag” helyett „megszállt országnak” fogják tekinteni. Ismeretes azonban, hogy a megszállás ellenállás nélkül történt, hogy Horthy kormányzói pozíciójában maradt, s némi huzavona után kinevezte a Sztójay-kormányt, hogy a rendszer intézményei – a felső vezetésben végrehajtott személycseréken kívül – tovább funkcionáltak, s már csak egyetlen irányban voltak igazán hatóképesek: a németekkel való együttműködésben. Ezt az együttműködést a náci és a magyar szélsőjobboldali propaganda, amely már mindinkább a legaljasabb ösztönök felébresztésére, a szovjet hadseregtől való hisztérikus félelem betáplálására, majd egyre jobban az irracionális önáltatásra épült, sajnos, eredményesen befolyásolta.

Mindennek nemzetközileg igen súlyos következményei lettek, s a szövetségesek továbbra is csatlósországnak tekintették Magyarországot. 1944. május 5-én Cordell Hull a következőket írta moszkvai követének: „hat hét telt el a Magyarországon belüli aktív ellenállás konkrét jele nélkül.”⁴² Ebben az időben már befejeződött a szövetséges hatalmak között az eszmecsere arról, hogy kis csatlósországgokkal szemben ne ragaszkodjanak mereven a feltétel nélküli megadás elvéhez. Leszögezték, hogy minden esetben a tényleges helyzethez kell alkalmazkodnia a propagandának, ennek megfelelően közös nyilatkozat kiadását határozták el, amelynek célja az aktív ellenállásra való buzdítás volt.

1944. május 12-én a Szovjetunió, Nagybritannia és az Egyesült Államok közös nyilatkozatot tett közzé a csatlósorszagokról. A nyilatkozat magyar vonatkozásban megállapította: „A magyar nép, vezetői végzetes politikája következtében, a német megszállás megaláztatásaitól szenved . . .” A három hatalom kormánya fontosnak tartja – hangzott tovább a nyilatkozat –, hogy a csatlósorszagok tudatában legyenek a következő tényeknek:

1. Magyarország, Románia, Bulgária, Finnország, bár tudják, hogy a nácik teljes veresége elkerülhetetlen, s ki akarnak kerülni a háborúból, jelenlegi politikájukkal, magatartásukkal mégis nagymértékben hozzájárulnak a náci hadigépezet erejéhez.

2. Ezeknek a nemzeteknek még mindig hatalmukban áll, hogy a háborúból kilépve, a Németországgal való együttműködést megszüntetve, s a náci csapatoknak „minden lehetséges eszközzel ellenállva, megrövidítsék az európai harcot, csökkentsék utolsó áldozataikat, és hozzájáruljanak a szövetségesek győzelméhez”.

3. Bár ezek a nemzetek nem menekülhetnek annak felelőssége alól, hogy a háborúban Németország mellé álltak, „minél hosszabb ideig működnek együtt Németországgal,

⁴¹MMV 167. sz. irat.

⁴²FRUS 1944. III. 872–873.

annál végzetesebb következményekkel jár az számukra, s annál szigorúbb békefeltételeket kényszerülnek majd elfogadni”.

4. „E nemzeteknek dönteniök kell tehát, kitartanak-e a jelenlegi végzetes, s a szövetségesek elkerülhetetlen győzelmét hátráltató politikájuk mellett akkor, amikor még idejük lenne maguknak is hozzájárulni ehhez a győzelemhez.”^{4 3}

A szövetséges hatalmak mindegyike ennek megfelelően folytatta propagandáját Magyarországgal szemben, s ha voltak is közöttük véleménykülönbségek Magyarország jövőjét illetően, kitartottak a közös célt leginkább szolgáló álláspontjuk mellett, amelyet a propaganda minden lehetséges eszközzel újból és újból leszögeztek, hangsúlyozva a háborús felelősséget és buzdítva a hazai ellenállásra.

^{4 3} Department of State Bulletin, 1944. május 13. 425.